

Віденська битва 1683 року

Відень (Австрія) — Пам'ятник українським козакам, що брали участь у визволенні Відня від турецької облоги 1683 р. (Відень 18, Тюркеншанцпарк)

Однією з вартих уваги історичних подій, 330-річчя якої визначаємо цього року, є перемога європейських тодішніх коаліційних сил над Османською імперією під Віднем, коли було зупинено багаторічне її просування до центральної Європи. Віденська битва 1683 року — в епоху релігійних війн — розглядалася тоді як перемога християнського Світу над мусульманським Світом. Насправді ж у турецькому війську було багато християн — васалів Османської порти — (румунів, молдаван, сербів, болгар), — які разом з татарами й албанцями (арнаутами) становили більшу частину військових сил. Перемога в битві відтворює й сучасну карту Європи, — саме про перебіг цих подій і вагомий внесок українських козаків у перемогу, на той час переважно підданих Речі Посполитої, йде мова у цьому нарисі.

У липні 1683 року майже 200 000 турецького війська під керівництвом великого візира **Кара-Мустафи** перейшли Рааб і попрямували на Відень [1]. Імператор **Леопольд** з усім своїм двором залишив столицю Австрії і, переслідований татарськими загонами, поспішив на захід. Захист Відня доручили графові **Штеренбергу**.

Знаний український історик **Дмитро Дорошенко** вважав, що чисельність османської армії складала близько 90 000 людей [2]. 14 липня 1683 року Відень обложили 12 000 яничар, а понад 70 000 вояків, переважно васалів Османської Порти, контролювали те-

риторію навкруги Відня. Віденська фортеця була великою і добре укріпленою. Австрійці спалили усі передмістя, відбили усі турецькі штурми, намагались завадити підкопам для встановлення мін, копаючи свої підкопи назустріч, і протрималися майже два місяці до підходу військ протитурецької коаліції.

Граф **Штеренберг** увесь час надсилав листи **Яну III Собеському**, інформуючи його про стан оборони і благаючи поспішати. Кількість людей, що билися на стінах Відня, складала 11 000 регулярного війська і 5 000 бійців ополчення [2]. За час оборони вона зменшилася на дві третини, граф наказав готуватися до вуличних боїв. Голод мучив як обложених, так і турків. На допомогу Відню поспішали, крім поляків, війська з Баварії, Саксонії і Швабії.

Польська армія йшла двома колонами. Ліва колона під командуванням польського гетьмана **Миколая Сенявського**, — це був авангард, який складався з кавалерії. Пізніше з Кракова вийшла права колона, до якої, крім кавалерії, входили піхота, артилерія і обози. Командував нею великий гетьман **Станіслав Яблоновський**. За колоною їхав верховний головнокомандувач — король **Ян III** у супроводі двору і Королеви **Марії Казиміри**, або, як її називав король, Марисеньки. Тут треба сказати, що король дуже кохав свою дружину і дітей, часто писав дружині листи, які тепер дають змогу детально розглядати його життя [3].

22 серпня 1683 р. перед містом Тернавське-Гуре "польське військо вишикувалось для представлення її

Оборона Відня (Віденська відсіч, Віденська битва) — розгром під Віднем Османського війська візира Кари-Мустафи об'єднаними польсько-австрійсько-німецькими військами під проводом Яна III Собеського 12 вересня 1683 року, внаслідок якого було знято турецьку облогу габсбурзької столиці (перша велика битва Війни "Священної ліги")

милості королеві, яка, попрощавшись з королем, в той же день повернулася з двором назад". Уже наступного дня польські війська перейшли кордон Австрійської імперії.

3 вересня в замку Штеттельсдорф під Тульном відбулась велика військова рада. В ній брали участь усі командувачі спільних військових сил. **Маркграф Баденський** вручив **Яну III** маршальський жезл імперських військ, що символізувало визнання його верховним головнокомандувачем союзними військами. Відбулась дискусія з плану подальших дій. Переміг план **Яна Собеського**, який запропонував вдарити через Віденський Ліс, уздовж Дунаю, по головних силах турків і розбити їх у вирішальній битві на підступах до столиці.

До місця переправи через Дунай біля Тульна підійшло 84 000 християнського війська: 27 000 австрійців під командою герцога лотарінгського, 11 300 баварців із своїм курфюрстом **Максом Мануїлом**, 11 499 саксонців під командуванням курфюрста **Йогана Георга**, 800 франконців під керівництвом князя **Валденського** і 26 000 польського війська під командуванням самого короля **Яна Собеського** [1].

Увечері 9 вересня союзники підійшли до Віденського Лісу. Австрійці і німці пішли далі дорогою уздовж Дунаю, а полякам випав більш важкий шлях через Альпи. **Собеський** увесь час був попереду, керуючи військами, які йшли горами. "Починаючи з п'ятниці (з 10 вересня), нічого не їмо і не спимо, а коні наші теж", — писав він королеві. 11 вересня о 22 год. з вежі кафедрального собору Св. Стефана у Відні (заввишки 137 м) австрійці запустили декілька ракет, даючи таким чином знак, що їм вже відомо про наближення допомоги.

Упродовж усього часу облоги **Ян III** підтримував зв'язок з обложеним містом завдяки кур'єрам, які з ризиком для життя пробіралися через турецькі війська.

Портрет короля Яна III Собеського

"Особливі заслуги в цьому мали, — як пише **Лешек Подхородецький**, — два поляки, **Франтишек Кульчицький** і його слуга **Єжи Михайлович**, які добре знали мову і звичаї турецькі. Переодягнувшись турками, вони пробрались до Відня і повідомили коменданта столиці про допомогу, що наближається. Під час їх третього приходу турки, вірогідно, викрили і вбили **Михайловича**, тому що після битви серед нагороджених його не було. **Кульчицький** же пережив війну і пізніше прославився, відкривши у Відні першу кав'ярню" [1]. А ось **І. Мицько** і **Т. Паславський** [4], дослідивши життя **Ю.-Ф. Кульчицького**, пишуть, що "він єдиний з-поміж українців завдяки своєму героїчному вчинкові в чужому краї уславився на всю Європу". Тепер відомо, що український шляхтич **Юрій-Франц Кульчицький** походить із давнього га-

Юрій-Франц Кульчицький

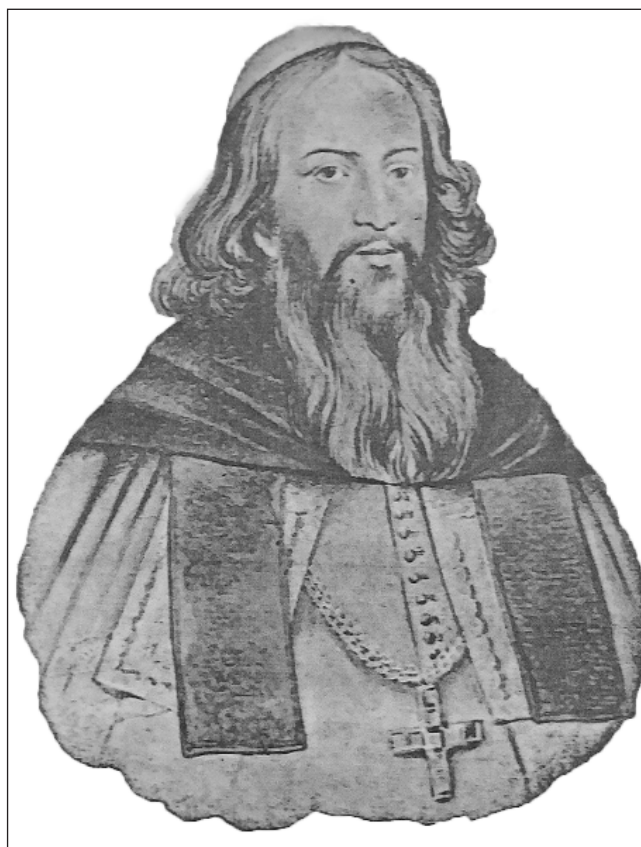
лицького села Кольчичі, землі якого межують із Самбором (Львівська область).

Взагалі про участь українців у битві під Віднем відомо небагато. *Дмитро Дорошенко* вважає, що в польському війську було до 10 000 запорозьких козаків [2]. Ясно, що в колоні коронного гетьмана *С. Яблоновського* було багато, якщо не більшість, русинів — української за походженням шляхти, — бо колона формувалася в Руському воеводстві. Достатньо згадати ротмістра *Дем'яна Шумлянського*, племінника Львівського православного єпископа *Йосифа Шумлянського*. Він командував сотнею і отримав кулю в живіт при захопленні турецьких "язиків" [5]. Та й сам єпископ *Й. Шумлянський*, супроводжуючи у поході свого приятеля — короля, йшов серед піхоти на турецькі позиції 12 вересня і був поранений у плече.

Останнім часом в Україні з'явилися публікації про велику роль українців у Віденській битві. *Олена Кумпан* в своїй статті [6] пише, що "у складі війська Речі Посполитої, яке готувалося вирушити на допомогу австрійському імператорові *Леопольду I Габсбургу* під Відень, воювали близько трьох сотень козаків та 28 000 українських шляхтичів, селян, міщан, священників і ченців...". Але ж це перевищує чисельність цілого польського війська під Віднем (!)

Якщо вже казати про українських козаків, то виходить, що більшість їх билася під Віднем не на боці поляків, а на стороні турків. Дійсно, з Кракова разом з колоною поляків вийшли 150 козаків разом з полковником *Апостолом* — на правах приватної легкої

козацької корогви [7]. Вони брали участь у битві під Віднем 12 вересня. Інші козацькі полки, які набирали *М. Булига* і шляхтич *Менжинський* за дорученням коронного гетьмана *С. Яблоновського*, спізнилися на призначений термін. Наприкінці серпня *Ян III Собеський* писав Папі *Інокентію XI*, що він не дочекався ані полків литовських, ані козаків, залишив їм наказ поспішати за ним, і що у перших днях вересня він сподівається вже бути на берегах Дунаю. Король доручив своїй дружині *Марії Казімірі* стежити за вербуванням козаків. Полки *Я. Ворони* і *Менжинського* приєдналися до сил коаліції тільки 28 вересня. Як з'ясувалося, вони були не дуже підготовлені до військових дій, бо, як казав полковник *Я. Ворона*, "простих хлопців затагнули, не козаків, бо так швидко козаків не могли дістати". Незабаром до польської армії приєдналися полки *М. Булиги*, *С. Палія* та *В. Іскрицького*. Як пише *Т. Чухліб* [7], у жовтні вони відзначилися в облозі Остригома, а також у битві під Парканами (9 жовтня) та Щецином (15 листопада). За підрахунками *Т. Чухліба* у післявіденських операціях польського війська брали участь майже 3 000 запорізьких козаків. А на турецькій стороні знаходились підрозділи, які очолював володар Молдавії і Правобережної України *Ю. Дука*. Вони надійшли для допомоги туркам під Відень ще у другій половині червня 1683 року. Вважається, що *Ю. Дука* мав у розпорядженні не більше як 5—6-тисячне військо. Серед них було й декілька козацьких полків, сформованих українцями Правобережжя, що вели переважно будівельні роботи. Під час вирішальної битви — 12 вересня — вони перебува-

Львівський єпископ Йосиф Шумлянський

Артур Гротгер. Зустріч Яна III Собеського і Леопольда I

ли в тому крилі турецького війська, що закривало дорогу уздовж берега Дунаю. Тобто воювали проти німців і австрійців, яких очолював герцог *Лотарингський*, а не проти поляків і українських козаків, що йшли через Віденський Ліс.

Але повернімося до дій *Яна III* під Віднем.

12 вересня близько третьої години ночі *Ян Собеський* з'явився на командному пункті герцога *Лотарингського* на горі Каленберг. О четвертій годині австрійські драгуни почали просуватися дорогою уздовж Дунаю і натрапили на яничарів. Віденська битва почалась [1]. Це була неділя, ранковий туман розійшовся, король побачив турецькі позиції, а турки з великої відстані побачили короля. Турецький фронт розтягнувся більш ніж на 10 км, пересічена місцевість заважала керуванню військами. Австрійські і німецькі підрозділи з великими боями просувалися вперед, часто зав'язувались рукопашні сутички. Поляки, які з труднощами пробиралися крізь Альпи, поки ще не вийшли на поле бою. Німці зупинилися, чекаючи поляків. Нарешті побачили прапорці на піках польської кавалерії. Усі вважали, що якраз тут, на правому фланзі військ союзників, вирішиться доля битви. Тому у піднесенні німецькі і австрійські вояки закричали "*Хай живе король Ян Собеський!*".

Тепер і турки зрозуміли, звідки буде головний удар. Але було вже пізно.

Ян III вважав, що справи йдуть добре. Він вислухав месу, пообідав і наказав вишикувати польські війська до бою. Сам король зайняв місце посередині,

біля нього стояли відбірні гусарські корогви — його власна, королевичів *Якуба* і *Олександра*, а також загони аркебузників. *Ян III* звернувся з короткою промовою до війська.

Першою в атаку рушила піхота, витісняючи турків з пересіченої місцевості на рівнину. Це відкрило дорогу кавалерії. Примара поразки тепер надвисла над армією *Кара-Мустафи*. Першими її побачили татари, які в кількості майже 40 000 без бою відійшли у бік Угорщини, залишивши турків напризволяще. Не втік тільки султан *Хаджи Герей* із загonom у 500—600 шабель. Близько 17 години війська союзників утворили широке півколо на рівнині, що прилягає до Відня. Собеський збирався заподіяти рішучий удар тільки на другий день битви, але змінив своє рішення, побачивши, що ситуація складається дуже добре. Після недовгої наради з головнокомандувачем імперських сил герцогом *Лотарингським Ян III* віддав наказ до загальної атаки. Але спершу на турецькі позиції пішли декілька гусарських і панцирних корогв, які прорвалися майже до ставки *Кара-Мустафи*. Отримавши тверду відсіч, вони мусили відступити, але королю стало ясно, що ворог не може оказати спротиву масовій атаці кавалерії. Хоча *Кара-Мустафа* підтягнув на допомогу майже 10 тисяч яничар з окопів під Віднем, турки вже запанікували і крадькома почали розбігатися.

О 17 годині настав вирішальний момент. Після сильної артилерійської підготовки король кинув у бій майже 20 тисяч кінноти, в тому числі 2 500 гусарів. Такої атаки в історії Європи ще не було.

Семигиновський-Елеутер. Собеський під Віднем (1686)

Український козак

Ян Собеський під стінами Відня (картина Юліуша Коссака)

Відбірні загони візира билися насмерть, а більшість мусульманських вояків утікала. Святий прапор Пророка захищали тільки 5—6 тисяч чоловік. Коли вже німці і поляки збиралися захопити його, прийшов на допомогу *Хаджи Герей* зі своїми татарами.

Великий візир *Кара-Мустафа* відступив до табору, де проходи забарикадували скринями з казною. Вночі всі, хто врятувався, тікали з поля бою під прикриттям відбірних загонів візира, які стійко тримались у центрі. Завдяки цьому *Ян III Собеський* не зміг повністю оточити турок, і більша частина армії на чолі з *Кара-Мустафою* врятувалася.

Уночі австрійці і німці увійшли до Відня, а поляки ще билися з турками в таборі візира. В ньому вони

Польський поручик

Ян III Собеський (ліворуч на коні) в день битви під Віднем

знайшли 10 тисяч хворих, поранених і покалічених. Як пише **Л. Подхородецький** [1], "згідно з турецькими хроністами, союзники усіх в одну мить посікли шаблями". Загуби турків убитими оцінювали в 15 тисяч чоловік, з них декілька тисяч поранених і хворих, забитих солдатами у таборі. Християнське військо загубило близько 3 500 убитими і пораненими, в тому числі 1300 поляків. Союзники не переслідували турків-утікачів.

Ця перемога прославила **Яна Собеського** в усій Європі. Знаний військовий теоретик, пруський генерал **Карл фон Клаузевиць** вважав **Я. Собеського** одним з найвидатніших полководців усіх часів. "*Нема ні однієї кар'єри полководця, яка б більшою мірою була багатого на приклади блискучої відваги і вартості захоплення стійкості, як кар'єра Собеського*", — стверджував він [1].

Наступного дня після перемоги король **Ян III** відвідав Відень, де його захоплено вітав народ. Комендант столиці, граф **Штеремберг** дав обід на честь короля.

Після обіду до зали привели найбільш знатних полонених. На великий подив австрійців і німців король заговорив з ними турецькою і татарською мовами...

Після поразки турецька армія відійшла до Яворина, де возз'єдналася з силами сілістрійського паші **Мустафи** і швидко відновила свої бойові якості. Втрати під Віднем були відносно невеликими.

Звільнення Центрально-Східної Європи від Османського ярма почалося з перемоги об'єднання її країн у Віденській битві. В наступні роки, аж до Карловицького миру 1697 року між Австрією і Османською імперією, австрійські війська відбили у турок великі території — південну Угорщину й Трансильванію. ■

Владислав Шумлянський,
доктор геол.-мін. наук,
професор,
м. Київ

Література

1. Подхородецький Л. Вена, 1683: Пер. с пол. — М.: 000 "Издательство АСТ", 2002.
2. Дмитро Дорошенко. Нарис історії України, у 2-х томах. — Т.2. — К.: Глобус, 1992.
3. Sobieski Jan. Listy do Marysien'ki. — Warszawa, 1962.
4. Мицько І., Паславський Т. Юрій-Франц Кульчицький — герой оборони Відня 1683 року. — Львів: Астролябія, 2006.

5. Шумлянський В. Життя і справи української шляхетської родини на тлі подій XVII-XVIII століть // Нові обрії. Наук.праці Ін-ту фонд.досліджень. Вип.8. — 2005.

6. Олена Кумпан. Перемога об'єднаних європейських військ під Віднем — це перспектива наших перемог// Літературна Україна, №10 (5489), 7 березня 2013 р.

7. Чухліб Т. Гетьмани правобережної України в історії Центрально-Східної Європи — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська Академія", 2004.